

СКІЛЬКИ Ж РОКІВ СЛАВУТИ!

В статті порушена низка дослідницьких проблем, що стосуються місця і часу заснування міста Славута на Хмельниччині, походження його назви, впровадження Магдебурзького права, дано авторський погляд на стан і перспективи їх розв'язання.

Ключові слова: Славута, Деражня, перша згадка, Магдебурзьке право.

Славута – з 1979 р. місто обласного підпорядкування, районний центр, північна красуня Хмельниччини. Кожному, хто доторкнеться до цього куточка Волині, обов'язково западе в душу краса міста, неповторні краєвиди. Своє захоплення природою Славутчини Леся Українка виразила пам'ятними для кожного жителя міста словами:

«Передо мною килими чудові,
Природа стеле – темнії луги,
Славуті красної бори соснові
І Случі рідної веселі береги» [7, с.7].

Славута – наймолодше місто Хмельницької області, що має статус історичного. На 01.01.2012 р. в місті площею 2255 га проживало 35,4 тис. чоловік. На сьогоднішній день історія міста досліджена недостатньо, практично науковці-історики вивченням його історії ще ґрунтовно не займалися. Лише місцева періодична преса час від часу друкує матеріали краєзнавців на цю тему, 2003 р. вийшла перша книга «Славута. Минуле і сучасне» С. Ковальчук, А. Ковальчук, в якій розкрита історія Славуті з найдавніших часів по 2002 р. В останні роки дослідженням історії міста займався колишній мешканець Славуті, кандидат історичних наук В. Берковський.

Серед причин недостатнього наукового вивчення історії міста є те, що більшість історичних документів до кінця XVIII ст. написані польською мовою і зберігаються в архівах Польщі. Їх перекладами українською та російською мовами ніхто не займався, окрім недосконалих перекладів місцевого краєзнавця В.Ф. Оржаховського спогадів родини та інших документів з історії роду князів Сангушків, котрі зберігаються в Славутському історичному музеї.

Досі не опрацьовані історичні відомості про Славуту в 7 томах «Архівів князів Любартовичів-Сангушків зі Славуті», що містять документи періоду 1284-1577 рр., що стосуються княжих родів Острозьких, Заславських, Любомирських та Сангушків, котрі в різні часи володіли Славутою. Книги випущені у Львові в 1887-1910 рр., у даний час їх можна віднайти в мережі Інтернет [9, с.393-405].

Історією Славуті та інших населених пунктів північних районів Хмельниччини не займаються дослідники Волині з тієї причини, що ця територія ще в 30-х рр. відійшла до Вінницької, а потім Хмельницької областей, а дослідники історії Поділля, зокрема істори-

ки Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, обмежилися вивченням історії Поділля та Болохівської землі.

До цього часу на території міста не проведено наукових археологічних розкопок. Лише 2010 р. виявлено, але як слід не досліджено поселення доби бронзи IV–I тис. до н.е., на березі Горині, на південно-західній околиці міста. Без сумніву, на території сучасної Славути жили люди давно, одним з доказів є викопаний неподалік Горині, напроти згаданого поселення, меч вікінгів IX–X ст. н.е.

Досі не має науково обґрунтованої відповіді на питання: коли, де саме засноване місто, походження його назви та дата надання місту Магдебурзького права. Півстоліття тому прийнято вважати датою заснування міста Славути – 1634 рік. Про це йдеться, без посилання на джерела, у праці М.І. Теодоровича «Историко-статистическом описании церквей и приходов Волинской епархии. – Почаев, 1888-1903, том 3», де, зокрема, сказано: «Славути, как село, основано было около 1634 года на месте существовавших здесь до того времени двух поселений Деражной и Воли. Тогда это новое поселение именовалось Славутина и принадлежало князьям Заславским, которые, вероятно, и основали его. Название Деражной еще доселе удерживает восточная часть Славути. Документы, говорящие о таком происхождении Славути хранятся в Славутском архиве, ныне издаваемом. Как имение князя Владислава-Доминика Заславского, Славути, под именем м. Славутина, упоминается в актах от 1650, 1651 и 1653 годов...» [6, с.340].

До кінця XX ст. ці твердження про походження міста Славути ніхто не ставив під сумнів і не досліджував. Зокрема, не уточнена конкретна дата заснування міста, не в'яснено, де розташовувалися села Деражня і Воля, і чи можна було заснувати місто на базі цих двох сіл. В історичних джерелах виявлено декілька згадок поселень Деражня і Воля Деражня, які розміщувалися на території сучасного міста. Так, у реєстрі втраг Краснокорецької волості від 1617 р. йдеться про існування в даній місцевості двох населених пунктів – Воля Деражня та Деражня.

Спробуємо дати відповідь на питання, де розміщалися села Деражня і Воля (Воля Деражня). Село Деражня лежало на північно-східній околиці міста, на правому березі річки Деражня (нині – р. Утка), де розташовані сучасні вулиці Зої Космодем'янської, Миньковецька, Поліська та Миру. Підставою для цього твердження є те, що сюди аж до 1925 р. вела вул. Деражнянська (нині – вул. Миру), а старожили досі знають цей район як Деражня.

З'ясуємо, де лежало село Воля або Воля Деражня. Історики вважають, що поселення, у назвах яких є слово «воля», існували для виділення окремих сіл за їх правовим статусом. Пов'язано це із втечами селян та ремісників від одних феодалів до інших і наданням їм певних свобод і привілеїв. Такі села виникали в околицях міст, укріплень, великих поселень. Назва «Воля Деражня» означає, що це поселення було супутником існуючого раніше села Деражня [1, с. 5].

Відповідь на питання, де розташовувалося село Воля, знаходимо в документах, які зберігаються в Державному архіві Жито-

мирської області. У фондах архіву виявлено документ від 1922 р. про привласнення райкомунгоспом колишніх будинків князя Сангушка за межами міста [4]. До заяви доданий план міста 1906 р. в таких межах: лівий берег Нижнього ставка на р. Утка, пров. Партизанський, церква, початок вул. Козацької, пров. Робітничий, католицьке кладовище, вул. Я. Мудрого до вул. Б. Хмельницького, вул. Артема і далі по вул. Волинській до Нижньої греблі. Зауважимо, що вул. Волинська мала первісну назву Замейська, тобто та, що за містом. Як бачимо, село Воля Деражня лежало на лівому березі річки Деражня.

Міста середньовіччя мали невеликі розміри та природні, або штучні захисні споруди. Розташування села Воля було вигідним для заснування міста саме на цій території уже тим, що із заходу вона була захищена річкою Горинь, а з півночі – річкою Деражня. В інвентарному описі містечка Славутич від 1637 р. йдеться про вже існування в місті «ринкової площі та 4 вулиць, міських мурів з 8-ма баштами, з яких 4 безверхих». Ринкова площа (нині площа Т. Шевченка) з торговельними рядами слугувала центром міста.

Заснування міста на базі двох сіл, розміщених на різних берегах річки і віддалених одне від одного на відстані понад 1,5 км, було неможливим.

Подальших досліджень потребує питання дати заснування міста. Вважається істиною, що назва нашого міста з роками змінювалася: Славутич – Славутина – Славута. Ця гіпотеза про трансформацію назви міста недосліджена. Крім того, немає жодного підтвердження того, чи був реалізований привілей на заснування міста Славутина від 1633 р. Як стверджує історик А.Є. Засець, у тому ж 1633 р. був виданий привілей на осадження містечка Ташків на базі села Ташки неподалік Славути, але це поселення містом не стало [11, с.86-87]. Незрозуміло також, де заснований Славутич: на базі якого поселення чи на пустому місці. Як правило, при заснуванні міста вказувалося на базі якого поселення воно засноване. У привілеї князя Ю. Заславського йдеться про заснування міста на «грунтах його Новозаславських», і нічого не сказано про існуючі тоді села Деражня і Воля Деражня, які згодом увійшли до Славути. Якщо ж місто засновано на пустирі, то можна стверджувати, що Славутич передбачалося осадити не на теренах сучасної Славути, а десь в іншому місці. Як бачимо, і на питання чи Славутич згодом став Славutoю, науково обґрунтованої відповіді немає [5, с.460-461].

Не досліджено істориками і походження назви міста, хоч побутує декілька легенд про його назву. Перша з них стверджує, що слово «Славутич» походить від слів «славне» (гарне) місце для втечі (утікання селян від одного феодала до іншого). Інша версія походження назви міста пов'язана із словами «славна» і «гута» (гута – поселення, де вироблялося скло). Наявність виробництва скла в минулому в Славути нічим не підтверджується. Ще одна версія, що назву місту дала славна місцевість, що теж мало ймовірно, адже в далекому минулому ця піщана місцевість була заболочена. На дум-

ку В. Берковського, річка Горинь в історичних джерелах мала назву «Славута». Однією з найдавніших слов'янських назв є гідронім Словечна (Славечна, Славешна). Він має те ж саме походження, що і слов'янська назва Дніпра – Славутич. Праслов'янський корінь слав-, слов- означає «текти». Це дає підстави допускати, що назва міста пішла від стародавньої назви річки Горинь.

Дослідник Волині М.І. Теодорович вказав дату заснування Славутина – «близько 1634 р.» [10, с.81]. В. Берковський уточнив цю дату, віднайшовши в архіві міста Кракова (Польща) привілей на «осадження» міста Славутина: «Юрій князь з Острога на Заславі Заславський. Шляхетному Пану Абеаю Тошковському, слугі Моему, даю цей лист Мій, рукою Моєю власною підписаний і печаткою затверджений на осадження Міста Славутина на ґрунтах Моїх Новозаславських. Даю тоді тим людям, які до цього міста на проживання будуть збиратися, вольності на 20 повних років, яким вільно буде Правом Магдебурзьким судитися. А людям всіякого купецтва, ремесел, а також господарств, можуть теж до того міста Мого згромаджуватися, вільно їм буде всіяких пристойних пожитків собі здобувати, горіаку виробляти, для чого брати сухе впале дерево, також усякі шинки утримувати для пожитку свого аж до закінчення згаданих 20 років. На це даю тому Моему слугі цей Мій лист Пану Абеаю Тошковському. Дано в замку Моему локацькому дня 23 квітня року від народження Христового 1633» [1, с.4; 2, с.5; 3].

1633 р., як дату заснування міста, запропонував В. Берковський, посилаючись на згаданій вище привілей А. Тошковському. Але ж слід задуматися над тим, що місто заснована не на пустирі, а на раніше існуючому поселенні, тим більше назва «Славутин» є у справі від 1619 р про повернення селян-втікачів з Руського воеводства. При цьому не взяті до уваги писемні згадки про поселення на території сучасної Славуті, починаючи з 1520 р.

Є і інші писемні згадки про Деражню, Славутин, Славуту. Зокрема, М.І. Теодорович у згаданій вище праці «Историко-статистическое описание церквей и приходов Вольнской епархии» наводить уривок листа князя К.І. Острозького княгині О.І. Заславській від 31.12.1520 р., в якому, посилаючись на 3-й том «Архівів князів Сангушків у Славуті», пише: «Село Радосовка, под именем Радоселки, как имение княгини Елены Заславской, жены князя Ивана Юрьевича Заславского, упоминается в Акте от 31 декабря 1520 года, – в листе князя Константина Ивановича Острожского к княжне Елене Ивановне Заславской, обещающем дать ей должное удовлетворение за убытки, причиненные в ее имениях его подданными – Острожскими мещанами. В сем листе кн. Острожский говорит, что боярин княгини Яцек Путринский от ее имени докладывал ему, что его острожские мещане пуцу Вашей Милости Радосельскую вырубали на будованье, противку Псирова и Цвитохе, на сей стороне Горини, а теж о том Вашей Милости боярин жаловался, и ж в середворе мужики биотинские у Вашей Милости землю, уходячи округ Светого озера (ныне это озеро – в лесу по дороге из Славуты в Михлю), Деражной и

Шебиного и Михолскую (ныне с. Мыхля Заславского уезда) с овцами, дерево бортное рубают со пчелами (название Деражной еще доселе удерживает восточная часть Славуты, в XVI веке здесь было, вероятно, незначительное поселение...»).

В «... акте Люблинской унии 1569 года Волыньское княжество переименовано в воеводство, делившееся на 3 повета: Луцкий, Владимирский, Кременецкий. В состав последнего повета входили: Кременец, ..., Почаев, ..., Збараж, ..., Волочиск, Базаля, Красилон, Староконстантинов, Острополь, Любар, Полонное, Лабунь, ..., Судиков, Славута, Заслав, Ляховцы, Човган (ныне Теофиполь), Ямполь ... в акте этом перечисляются более или менее значительные поселения» [8, с.92].

Як бачимо, у наведених вище писемних згадках про поселення на території сучасної Славуті вказуються такі дати: у 1520 р. згадується село Деражня, у 1569 р. – Славута, у 1617 р. – Деражня і Воля Деражня, у 1619 р. – Славутин, у 1633 р. – Славутин, у 1637 р. – Славутин і Деражня. Ми ж відзначаємо дату заснування міста – 1633 р. хоча перша відома писемна згадка про поселення, яке розміщалося на території сучасної Славуті, дана під 1520 роком.

Потребує ґрунтовного дослідження питання надання Славуті Магдебурзького права. В. Берковський стверджує, що згаданим вище привілеєм князя Ю. Заславського від 1633 р. не тільки дозволено заснувати місто Славутин, але і надано ще не існуючому місту Магдебурзьке право, виходячи із фрази привілею: «даю тоді тим людям, які до цього міста на проживання будуть збиратися, вольності на 20 повних років, яким вільно буде правом Магдебурзьким судитися...». Але ж історичні джерела засвідчують, що надавали Магдебурзьке право містам, зокрема, Волині і Поділля, лише Великі князі литовські, а з 1569 р. – польські королі. Таким правом не користувалися володарі міст, зокрема князі. Є не поодинокі приклади того, що володарі поселень просили польських королів надати Магдебурзьке право своїм містам і не має жодного випадку, коли б таке право надавали самі власники міст. Докажем цього є такі приклади з книги «Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Ю. Сіцінського і М. Теодоровича)»:

«Староконстантинов, как город, основан в 1561 году на месте селища Кольщеницы..., и назван был по имени основателя Константиновым. В 1600 году король польский Сигизмунд III, жалованною грамотою...наддал сему местечку Магдебургское право...когда затем местечко это было опустошено татарами, то король грамотою в 1623 году опять подтверждает ему тоже право... В том же 1561 году 26 марта князь Константин Константинович Острожский исходатайствовал у короля Сигизмунда-Августа жалованною грамоту на основание города в его имениях Кольщеницах. В этой грамоте...король Сигизмунд-Август объявляет всем и каждому: «присылаю до нас воевода Киевский, маршал земли Волынской, староста Володимирский, князь К.К. Острожский о том, что его милость купил ... имение, находящееся в земле волынской, называемой Кольщеницы и поэтому его милость ходатайствовал, что

бы мы учинили нашу «господарскую ласку» и дозволили ему в том имении «место садите» (основать город)...одновременно с разрешением князю Острожскому основать в селе Кошьщенцах город, король Сигизмунд-Август по ходатайству князя, дал мещанам кошьщенским грамоту на пользование ими Магдебургским правом, в силу которого все жители нового города управлялись по средствам войтов, бургомистров, советников...Польские короли Владислав IV в 1637 году и Ян-Казимир в 1649 году подтвердили эту грамоту, а также ярмарки...» [6, с.422].

«Владельцы Ляховец (Білогір'я) «выхлопотали у короля польского Стефана Батория в 1583 году привилегию, наддающую Ляховцам права местечка, Магдебургское право и другие льготы» [6, с.15]. «Владелец Тихомля Авраам Синюта исходатайствовал у короля польского Сигизмунда III привилегию на учреждение города в селе Тихомль. Грамотою от 02.06.1616 года Сигизмунд III даровал жителям села Магдебургское право, установил торги по четвергам..., уволил жителей на 15 лет от податей, общественных налогов» [6, с.27].

Крім того, у згаданому вище привілеї йдеться лише про дозвіл «правом Магдебурзьким судитися», тоді як Магдебурзьке право передбачало цілий ряд інших привілеїв місту. У привілеї поселенцям надавалися права «...горілку виробляти, для чого брати сухе впаде дерево, також усякі шинки утримувати для пожитку всього...». Такі привілеї не мають нічого спільного з Магдебурзьким правом, що надано Славуті королем Польщі Августом III у 1754 р. У грамоті короля в зв'язку з цим сказано: «Коли знищене нападами козаків і татар місто починає підніматися, дозволяємо його зміцнити, користуючись міськими привілеями, даруємо йому Магдебурзьке право, вводимо базар один раз в неділю, два ярмарки на рік і склад білої руської солі. Всі, хто возить таку з Покуття на Полісся, не має права минати міста, а якщо буде їхати під час ярмарку, зобов'язаний буде затриматися на 5 днів і виставити її для продажу» [7, с.41].

На думка В. Берковського ця грамота короля Польщі є лише підтвердженням надання Славуті Магдебурзького права князем у 1633 р. Документи ж свідчать, що у королівських грамотах чітко розрізнялися поняття надання (дарування) та підтвердження поселенням Магдебурзького права. Для прикладу наведемо виписки з грамоти короля Августа III від 1754 р. про поновлення Магдебурзького права місту Заславль у викладі М. Теодоровича: «...Но неоднократные нападения крымских татар и казаков не раз обращали город (Заславль) в груды развалин. Во время этих нападений были уничтожены и права и привилегии, данные городу в разное время королями польскими и великими князьями Литовскими. Посему в 1754 г. король Август III выдал сему городу привилегию, в которой он говорит между прочим: «Так как город Заславль над р. Горынем, один из первых городов на Вольни, славившийся некогда замком, зданьями, торговлею и народонаселением, пользовался правами, дарованными ему князьями Литовскими и королями польскими и пропавшими во время казачьих войн, то в виду сего ныне мы опять даруем или лучше ска-

зять, возобновляем ему право Магдебургское и к прежде бывшим ярмаркам прибавляем две новые, имеющие продолжаться каждая две недели» [6, с.148].

Виходячи з першої відомою писемної згадки про поселення Деражня, є підстави вважати, що Славута заснована у 1520 р. і що нашому місту у 2012 р. виповнюється **492 (!)** роки, а не 379, як вважається досі. Без сумніву, питання про історію міста Славути потребує додаткового глибокого вивчення науковцями, обговорення з широкою громадськістю.

Список використаних джерел:

1. Басиров В. Славута: красназвичий нарис / В. Басиров, О. Сапожник. – Львів, 1991. – 47 с.
2. Берковський В. Історія міста Славути: від міфу до реальності / В. Берковський // Сангушківські читання : зб. наук. праць І всеукр. наук. конф. (24-25 січня 2003 р., м. Славута). – Львів, 2004. – С.5-8.
3. Берковський В. Як Славута ставала містом / В. Берковський // Трудівник Полісся. – 2000. – № 30.
4. Державний архів Житомирської області, ф.1111, оп.1, спр.572.
5. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. – К. : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. – 707 с.
6. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Ю.Й. Сіцінського і М.І. Теодоровича) : навч. посіб. / упоряд. О. Тимошук. – Хмельницький : Подіграфіст-2, 2011. – 560 с.
7. Ковальчук С.Ф. Славута. Минуле і сучасне : посіб / С.Ф. Ковальчук, А.Б. Ковальчук. – К. : Київська правда, 2003. – 268 с.
8. Крушинский Л. Исторический очерк Волини / Л. Крушинский // Труды Волинского губернского статистического комитета. – Житомир, 1867. – 352 с.
9. Татаркін В. Бібліографія історії Славути та князівського роду Сангушків / В. Татаркін // Сангушківські читання : зб. наук. праць І всеукр. наук. конф. (24-25 січня 2003 р., м. Славута). – Львів, 2004. – С.87-88.
10. Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии / Н.И. Теодорович. – Почаев : Тип. Почаев. лавры, 1893. – Т.3.
11. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – в першій половині XVII ст. / А. Заяць. – Львів, 2003.

The paper initiated a number of research problems concerning the time and place of the city's founding Slavuta Hmelnitchine, the origin of its name, the introduction of Magdeburg law, given the author's view on the state of and prospects for their solution.

Key words: *Slavuta Derazhnya first mention, Magdeburg Law.*

Отримано: 07.06.2012